

שלום רזונברג

## בין פסיקה לאונטולוגיה שאלה ותשובה משלך רשד

במאמרי זה מביא אני בפני הקורא תשובה פילוסופית משלך רשד, הנראית חשובה במיוחד. עמדתי עליה כשחקרתי את התרגומים העבריים של כתביך רשד, ושוחחתי עליה עם מורי שלמה פינס ע"ה. הטקסט מובא כנספח למאמר הראשון של השמים והעולם. חקר טקסט זה מחייב עיון מעמיק, ואין ברצוני לעשות זאת כאן. אסתפק בהבאת הטקסט בגין חשיבותו, ודוחה אני להזדמנות אחרת את ניתוחו המפורט. יצטרף פרסום זה לאלו המכבדים את זכרו של אברהם גוריאל ז"ל, ויהיה הוא למזכרת לשעות היפות של לימוד משותף בטקסטים הקלסיים, בהדרגת מורנו המשותף.

בטקסטים אלה, חושף רשד את מקורותיו הפילוסופיים הקלאסיים של הבחנתו של רשד בין אפשרי המציאות למחויב המציאות. לפי סברתו, התיזה האבן-סינאית מקורה בכתביו של אלכסנדר. כנראה שאבן רשד הסתמך על פירושו של אלכסנדר על ספר ל' של המטפיסיקה (מאמר אל-לא"ם). יש לתיזה הסטורית זאת חשיבות רבה. ללא ספק ניתן לסמוך על בקיאותו הרבה של רשד, ועל עינו החדה, בייחוד לאור העובדה שיתכן שהיו לפניו טקסטים שאבדו. כידוע, רשד התנגד בחריפות להבחנה מודלית זאת. המופת התיאולוגי שרשד סינא בנה, מופת המתעלם ממושג 'המניע הראשון' ומחליף מושג פסיקלי זה במושג אונטולוגי 'מחויב המציאות', הוא אליבא דרשד "בנוי על הקדמות נפסדות". תשובה זאת היא נסיון להגן על התיזות האריסטוטליות החמורות ולשלול את ה"ריפורמה" האבן-סינאית.

הטקסט מתפרסם על פי כ"י אוקספורד בודליי 1380 (=S=22404) דף 124א והרוורד 42 (=S=34451).

השאלה איננה בכלל כתיבה. שאלה נוספת בענין זה מצויה בסוף הספר, ונשאיר אותה אי"ה להזדמנות אחרת. בהערות סימנתי שינויי נוסח חשובים. לפי הקיצורים דלהלן: א = אוקספורד בודליי. ה = הרוורד. וראה הערותיו של מ' שטיינשניידר, התרגומים העבריים, עמ' 129-128.

## שאלה

וממה שיש בו<sup>1</sup> מקום ספק גדול הוא שכבר נתבאר הנה שלא נמצא<sup>2</sup> דבר נצחי שיהיה אפשר שיפסד ושאין בו כח על זה. ונתבאר עם זה בזה המאמר שכל גשם כחו בעל תכלית הן שיהיה ישר או סיבובי. מפני שהוא בעל תכלית בשעור. ואם הדבר כן הגשם הרקיעי ב"ת הכח אחר שהוא ב"ת השיעור, ואם הוא בעל תכלית הכח הוא אפשרי ההפסד מעצמו בלתי נפסד מצד הכח הבכ"ת אשר הוא בבלתי חומר ר"ל המניע לו. וזה כבר גלה דעתו בו אלכסנדר בקצת מאמריו ונמשך עמו עליו בן סינא<sup>3</sup>, ואמר שהמחויב המציאות שני חלקים חלק מחויב המציאות בעצמו וחלק אפשרי המציאות בעצמו מחויב בזולתו. וכבר יחשב שזה נאות לדעת ארסטו כאשר<sup>4</sup> הוא אומר במאמר ב' מן השמים. אלו היה בגלגל מהגלגלים הנבוכים כוכבים רבים היה הגלגל העליון ביגיעה אחר שהוא מניע זולתו אשר אחריו בתנועה מתחלפת והוא מטה אותם, ובכל אחד מהם כוכבים רבים וכבר אמרנו פעמים רבות שיש לכל גשם בעל תכלית כח בעל תכלית. ולזאת הסבה ג"כ היה בכל גלגל מהגלגלים הנבוכים כוכב אחד בלבד. וזה לשונו: "שיש בגלגלים כחות ב"ת ואם הדבר כן יש בנצחי כח הפסד". והמאמר הראשון כמו שאתה רואה כבר הרחיק ממנו שיהיה בו כח וזה המאמר כבר חייבהו לו וכבר שער יוחני המדקדק שזה הספק יחויב ממנו שיהיה העולם מתהווה<sup>5</sup>.

ונאמר אנחנו בהתרת זה הספק שהגשם יאמר שיש בו כחות ב"ת על שני ענינים. האחד מהם מציאות התכלית לתנועתו בחוץ ובקלות, והענין השני מציאות התכלית לה בזמן ר"ל העדר התחברה והפרדה. ואם הדבר כן ונתבאר כבר שכל מתנועע מעצמו מחובר משני דברים מניע ומתנועע, ושהמתנועע בו גשם והמניע אינו<sup>6</sup> גשם אך<sup>7</sup> הוא צורה במתנועע ושלמות לו. ושהמתנועע מעצמו שני מינים, מין ימצא המניע בו מתקיים במתנועע על צד מה שיתקיימו הצורות החמריות בחומר ר"ל שאי אפשר מציאותם מבלי חומר, והמין השני יהיה המניע בו אין לו קיום במתנועע בעבורו וזה המין הוא מניע הגשמים הרקיעיים.

ואחר שנתישבו אלה השרשים ונתבארו כלם בשמע הטבעי אומר שהמתנועעים מצד עצמם אשר צורתם המניעה מתקיימת במתנועעים יצדק עליהם העדר בלתי התכלית בשני ענינים יחד ר"ל שאי אפשר בתנועתם שיקבלו מהירות בבלתי בעל תכלית ופעלה בב"ת בחוץ, ולא שימצאו תנועתם תמידיות וזה נראה מהמופת שכתב בה בסוף מאמר ח' מן השמע. והסבה בזה כמו שנאמר שהכחות הגשמיות ר"ל הפועלים והמתפעלים מתחלקים בהתחלק הגשם. ואמנם המתנועעים מצד עצמם אשר אין לצורתם קיום בגשמים שהם מתנועעים בעבורם ושאמנם הם גשמים פשוטים כמו החמרים אשר בהם יפעלו והם החמרים אשר אין בהם כח כלל כי כל כח כבר יש לו סותר כבר יראה שראוי שלא ימצא להם העדר התכלית אשר יהיה מצד חוץ התנועה ומהירותה וזה שאלו נמצאו בלתי בעלי תכלית מזה הצד היה אפשר שתמצא תנועה בעתה וזה התכלית יחייבהו טבע המתנועע במה שהוא גשם, ולזה ראוי שיכלול זה המין מהתכלית כל

1 בן' – לו א.

2 נמצא – ימצא.

3 אבן ציי.

4 כאשר.

5 בעולם מהוה. ומתוקן מתהווה.

6 אינו.

7 אלא.

המתנועע מצד עצמו הן תהיה צורתו אשר בה יתנועע יש לה קיום בגשם או לא יהיה לה. וזה שזה המשיג ר"ל תכלית התנועה במהירות והחוזק הוא דבר משיג המתנועע מצד שכל מתנועע גשם ושכל גשם ב"ת בשיעור. ואם הדבר כן כל הגשמים הרקיעים ימצא להם התכלית מזה הצד. ולזה נתחלפו תנועותיהם במהירות והעכוב והתחלפו המתנועעים בעבורם ר"ל בגודל ובשיעור. ומזה הצד אמר ארסטו בהם שאי אפשר בגשמים הרקיעיים שיניעו אי זה גשם שיהיה מפני שהם אינם מתנועעים באי זה חוזק שיהיה אך כלם יש להם יחסים נגדרים בין המניעים והמתנועעים. ולזה אלו היו המתנועעים בעבור הגשמים הרקיעיים יותר ממה שהם, היה משיגם היגיעה והעיכוב. ובזה המין מהעדר הבלתי תכליתי אשר ימצא לגשם הרקיעי באר ארסטו על הכלל שכל גשם הוא ב"ת הכח הן יהיה רקיעי או בלתי רקיעי מפני שכל גשם לא ימלט משיהיה פועל או מתפעל וכל פעל או התפעלות הוא ב"ת בחוזק והוא המופת הג' אשר כתבו במאמר א' מן השמים בשכל גשם ב"ת, הן שיהיה סבובי או ישר, אחר שהביא בביאור זה הענין לגשם הסבובי במה שיתיחד בו ולישר במה שיתיחד בו. וכשיתבאר שתנועות הגשמים הרקיעיים הן בעלות תכלית מאלו הפנים הן בלתי בעלות תכלית מהפנים השניים ר"ל מהדבק התנועה, יתבאר שסבוב שתי התכלית מתחלפות. אמנם הנה<sup>8</sup> סבת התכלית הנמצא בדבוק ר"ל דבוק התנועה והשגת היגיעה מזה הצד למתנועע הוא שהמניע לו מציאותו במתנועע ר"ל שהיא צורה קיימת ושהוא גשם מורכב מחומר. ולזה יתחייב שיהיה מניע הגשם הרקיעי אין למציאותו תכלית במתנועע ר"ל שאינו צורה בחומר מפני שכבר נתבאר שהתנועה מדבקת אין הפסק לה לפי מה שנתבאר מזה במאמר ח' מן השמע ונתבאר מזה שכמו שהמניע לו אחד ופשוט כן הגשם הראשון<sup>9</sup> המתנועע בעבורו אחד ופשוט. ואמנם סבת המין השני מן התכלית הוא טבע הגשם באשר הוא גשם, הן יהיה מורכב מחומר וצורה, או פשוט — אם ימצא גשם כזה התואר. ואחר שכן הוא הענין מבורר הוא אם כן, שזה המין מהעדר בלתי התכלית אשר יהיה נמצא לגשמים מפני הצורות החומריות אשר בהם הוא אשר בעבורו נמצא לגשם ההפסד או אפשרות ההפסד, לא מצד המין האחר מן התכלית הנמצא לגשמים באשר הם גשמים בעלי תכלית והוא התכלית אשר יהיה מחוזק התנועה<sup>10</sup> וההתנועעות וחולשתן. ואחר שהדבר כן אלו היה הגשם הרקיעי המתנועע בעבור הצורה המניעה אותה מחובר גם כן מצורה וחומר כפי מה שיאמין אכן ציני היה הספק מחויב על כל פנים והיה ראוי להאמין שימצא דבר מה נצחי שיש בו אפשרות ההפסד ולא יפסד. אך אחר שכבר נתבאר שלא ימצא דבר נצחי שיש בו כח ההפסד ראוי שיהיה הגשם הרקיעי פשוט לא מורכב, ושלא יהיה מחובר אלא משני דברים בלבד הגשם המתנועע והצורה המניעה אותו הבלתי חמרית. וכבר יראה זה מכח המופת הנכתב בסוף מאמר ח' מהשמע וזה שאחר שנתבאר שתנועות הגשם הרקיעי נצחית ראוי שיהיה המניע לזאת התנועה על התאר שתאות בעבורו זאת התנועה התמידית. וכן ראוי שיהיה זה המתנועע על תואר שיאות ממנו זה הקבול התמיד אל ההתנועעות.

ואמנם התואר אשר בעבורו נמצא תמידות זה הפועל למניע הוא ההבדל מן החומר<sup>11</sup> אחר שכל מניע חמרי נפסק ההתנועעות. ואמנם התואר אשר נתחייב בו זה הענין למתנועע ר"ל הקבול התמיד הוא שהוא<sup>12</sup> פשוט בלתי מורכב מפני שכל מורכב לא יפעל ההתנועעות תמיד ולא

8 ליתא.

9 ליתא.

10 ליתא.

11 ההבדל מהחומר ה.

12 התמיד ה.

יקבלוהו. א"כ ראוי שיהיה המניע והמתנועע בזה המתנועע מעצמו הבלתי נצחי ההתנועעות וזה ענין נראה כמו שתראהו. א"כ אין בגשם הרקיעי כח אפשרות על ההפסד כלל; ולא התכלית אשר חייבהו לו ארסטו הוא אשר יתחייב בעבורו אפשרות ההפסד בו. ואלו היה נמצא כח חמרי בלתי הווה ולא נפסד מצד זולתו לא מצד עצמו היה אפשר בעצמים הנפסדים שיקבלו הנצחות והיה הנצחי והנפסד אחד בסוג וזה כולו<sup>13</sup> שקר. והמחשבה אשר הביאה אנשים אל זה הוא שחשבו שמה שנתבאר בסוף המאמר הראשון מהשמע שכל גשם מורכב מחומר וצורה שהוא ביאור כללי. ואין הדבר כן כמו שחשבו, כי המופת שם אמנם עמד על הגשמים ההיום הנפסדים מצד מה שהם הווים נפסדים ומצד ההויה וההפסד יתבאר מציאות החומר להם. ואמנם הגשמים הנצחיים אינם מורכבים מחומר וצורה על זה הצד. ואמת הוא שכל מתנועע מעצמו באשר הוא מתנועע הוא מורכב מצורה ונושא, א"כ נושא המתנועעים הרקיעיים הם גשמים פשוטים וצורותם הם המניעות הנפרדות ונושא המתנועעים מעצמם האובדים הם הגשמים המורכבים והנה יביא לחשוב ההרכבה לגשם הרקיעי ומה שנאמר בו בתחלת המאמר הראשון מן השמים משהוא גשם לא כבד ולא קל. וזה שכבר יחשב שזה ההעדר מורה על צורה עומדת בחומר ואין הדבר כן אבל אמנם יורה על מציאות זה הגשם בענין חלוק נבדל לא על דבר מתחלק אל צורה וחמר. וזה ראוי כי כשנאמר שזה הטבע הוא אשר חייב לו זה הנצחות בעצם יתחייב בהכרח שלא יהיה מורכב מחומר וצורה, כי אלו היה מורכב מחומר וצורה היה נצחי במקרה, ומציאות מה שהוא במקרה בנצחיים שקר; או יתחייב שלא נאמין שכל מורכב מחומר וצורה הווה נפסד ומזה הצד ר"ל מצד היותו פשוט היה הגשם הזה אין נושא לו ולא הפך. ולזה יטעון ארסטו בזה הגשם שהוא בלתי הווה ולא נפסד מפני כי אין לו נושא ולא הפך. וכן הם דבריו בסוף זה המאמר. ואין לתמוה מהתעלם זה הענין מאבן סינא כי אם התעלמו מאלסכנדר והוא עם זה מודה שהגשם הרקיעי פשוט בלתי מורכב מחומר וצורה וזה נגלה ממאמרו בפירוש מאמר [אל לא"ם]. ואני חושב שאין לו חלוק בין המפרשים בזה כי הוא מבואר מאד ממאמר תמסטיוס בפירושו לשמים והעולם שהגשם הרקיעי אין נושא לו. וכמו כן גלה דעתו בזה אבונצר בשם ארסטו ר"ל שזאת היא דעתו. ואם יאמר אומ' אם אתם אומרי' בגשם הרקיעי שאין בו כח ושהוא מפני זה פשוט נצחי, מה הוא אשר ימנע שיהיה מתנועע מעצמו מבלתי הכנס מניע נצחי נבדל? נאמר אליו אשר ימנע מזה הוא שיהיה דבר אחד מניע עצמו והוא גשם, וזה המופת בשמיני משמע טבעי. נוסח הערבי. נאמר אליו כי אשר עמד עליו המופת הוא שהגרם השמימי אין בו כח בעצם ולזה לא יקבל השנוי אשר יקרא הויה והפסד לפי שאין בו כח במוחלט אבל בו כח באנה. ומזה הצד הוצרך להכניס מניע מחוץ אין בו כח כלל לא באנה ולא בזולת זה. ומזה הצד יתאמת שיאמר בגרם השמימי שהוא אפשרי המציאות בעצמו מחויב בזולתו ר"ל באנה לא בעצם ושיאמר שם כח ב"ת ושהוא קנה העדר התכלית מזולתו ומזה הצד יתאמת ג"כ שכל גשם בו כח ב"ת ואמנם אשר ימנע הצד שיהיה נצחי בו כח בעצם לא כח באנה. וזאת השאלה היא בתכלית העומק ולא הגיעו אליה אחד ממי שהגיעני זאת ההגעה.